

Ян Потоцки

РЪКОПИС, НАМЕРЕН В САРАГОСА

София, 2018

Преводът е направен по изданието:

JEAN POTOSKI

MANUSCRIT TROUVÉ À SARAGOSSE

(version de 1810)

GF Flammarion

Всички права на български език запазени. Нито една част от тази книга не може да бъде възпроизвеждана или предавана под каквато и да е форма и по какъвто и да било начин без изричното съгласие на „Изток-Запад“.

© Георги Цанков, превод, студия и бележки, 2018

© Петър Станимиров, художник на корицата, 2018

© Издателство „Изток-Запад“, 2018

ISBN 978-619-01-0258-8

Ян Потоцки

РЪКОПИС,
НАМЕРЕН В САРАГОСА

Превод от френски

Георги Цанков

Редактор

Зоя Захариева-Цанкова

КОЛЕКЦИЯ „ВЪРХОВЕ“

1. ДЖЕЙМС ДЖОЙС ♦ Одисей
2. ХАНС ЯКОБ ГРИМЕЛСХАУЗЕН ♦ Приключенията на Симплицисимус
3. ДАНИЪЛ ДЕФО ♦ Робинзон Крузо
4. АРТЪР КОНАН ДОЙЛ ♦ Три романа с Шерлок Холмс
5. ДЖОНАТАН СУИФТ ♦ Пътешествията на Гъливер
6. ЧАРЛС ДИКЕНС ♦ Големите надежди
7. ХЪРМАН МЕЛВИЛ ♦ Моби Дик
8. РОБЪРТ ЛУИС СТИВЪНСЪН ♦ Избрано
9. АЛФОНС ДОДЕ ♦ Дребосъчето
10. СТЕНДАЛ ♦ Червено и черно
11. АЛЕКСАНДЪР ДЮМА ♦ Граф Монте Кристо, т. 1 и 2
12. МАРК ТВЕН ♦ Принцът и просякът.
Приключенията на Хъкълбери Фин
13. ЕДГАР АЛАН ПО ♦ Историята на Артър Гордън Пим
14. ЧАРЛС ДИКЕНС ♦ Коледна песен
15. ДЖОВАНИ БОКАЧО ♦ Декамерон
16. ФРАНЦ КАФКА ♦ Процесът
Присъдата. Новели и разкази
17. МИГЕЛ ДЕ СЕРВАНТЕС ♦ Знаменитият идалго дон Кихот
де Ла Манча, т. 1 и 2
18. РОБЕРТ ЩИЛМАРК ♦ Наследникът от Калкута
19. НИКОЛАЙ ГОГОЛ ♦ Мъртви души
Петербургски повести
Из „Миргород“
20. ТОМАС ХАРДИ ♦ Усекски истории и други разкази
21. ГУСТАВ МАЙРИНК ♦ Голем. Белият доминиканец
22. ХАРИЕТ БИЧЪР СТОУ ♦ Чичо Томовата колиба
23. ЖУЛ ВЕРН ♦ Капитан Немо
24. ДЪНСЕЙНИ, ЛЪВКРАФТ, ХОДЖСЪН ♦ Бащите на ужаса
25. АНДРЕЙ ПЛАТОНОВ ♦ Избрано. Том 1
26. РОБЪРТ ХАУЪРД ♦ Конан. Том 1 и 2
27. АНТОАН ДЪО СЕНТ-ЕКЗЮПЕРИ ♦ Романи
28. БРАМ СТОКЪР ♦ Градината на злото
29. ЕДГАР РАЙС БЪРОУЗ ♦ Тарзан. Том 1
30. ВОКТОР ЮГО ♦ Човекът, който се смее
31. ШАРЛ ДЕ КОСТЕР ♦ Тил Уленшпигел
32. БРАТЯ ГРИМ ♦ Немски сказания
33. УИЛКИ КОЛИНС ♦ Жената в бяло
34. ЯН ПОТОЦКИ ♦ Ръкопис, намерен в Сарагоса

БЕЛЕЖКА НА ПРЕВОДАЧА

Трактовката ми на романа „Ръкопис, намерен в Сарагоса“ би била невъзможна без прекрасното начинание на френското издателство „Фламарион“ да представи двата варианта на текста, подготвени от Франсоа Росе и от Доминик Триер, благодарение на откритите от тях през 2002 г. ръкописи в архивите на Познан. Когато подготвих бележките, използвах и някои от техните открития, за което съм им безкрайно благодарен. Все пак българското издание има около 200 бележки повече от френското, тъй като нашият читател трябва да научи изключително много подробности, за да вникне в тайните на творбата. Както вече споменах, българският превод следва стриктно окончателната воля на Ян Потоцки, но под линия и в Приложението са включени всички по-важни допълнения, които се съдържат във варианта от 1804 г. – така че можем да се гордеем, че държим в ръце всичко, което полският гений ни е завещал: от първоначалния му замисъл от 1794 г. до последните редове, написани малко преди да си пръсне главата със сребърен куршум.

Големият литературовед Цветан Тодоров смята романа за „шедьовър на фантастиката“, мнозина критици сравняват Потоцки с Борхес. Преведен на всички основни езици, това е разказ, който няма да оставите, преди да затворите и последната страница. Героят Алфонс ван Ворден прекарва шейсет дни в Испания, където се сблъсква с невероятни чудеса: събужда се под бесилка, двамата разбойници, висящи на нея, многократно възкръсват, люби се с прелестни принцеси от Изтока, среща се с магове, с кабалисти, със загадъчни благородници и с божествени дами. Попада в катун и остава смаян от невероятните приключения на предводителя на циганите, който се оказва свързан с най-висшите кръгове на обществото. Появяват се и двама учени енциклопедисти, чиито теории ще променят разбиранията на героите за произхода на живота и на религиите. Очаква ви гениално произведение, сравнимо само с „Дон Кихот“ на Сервантес. Омагьосан от въздействието на романа, Пушкин започва поема, вдъхновена от него, а Адам Мицкевич признава Потоцки за един от най-великите негови съвременници.

Българският превод отразява извършените от автора през годините промени и е придружен от 550 бележки, както и от аналитична студия за живота и творчеството на гениалния поляк, по чието произведение режисьорът Войчех Хас създава знаменития си едноименен филм, получил безброй награди от престижни световни кинофоруми и видян от милиони зрители.

Георги Цанков

КРАТКО ПРЕДИСЛОВИЕ

Тъй като бях офицер от френската армия, участвах при обсадата на Сарагоса¹. Няколко дни след завземането на града се озовах в един от крайните квартали и забелязах там къщичка с изящна архитектура, която отначало ми се стори недокосната от плячкосващите войници.

Воден от любопитството си, реших да вляза. Почуках на вратата, но забелязах, че тя не беше заключена; побутнах я и пристъпих вътре. Извиках, разтърсих се, но не намерих никого. Стори ми се, че всичко ценно вече е изнесено: по масите и по шкафовете се валяха само ненужни вехтории. На едно място в ъгъла обаче забелязах нахвърляни няколко изписани тетрадки; не се съдържах и ги разгледах. Представяваха ръкопис на испански; доста зле се справях с този език, но все пак помнех достатъчно думи, за да разбера, че книгата вероятно е интересна: ставаше дума за разбойници, за привидения, за кабалисти. Трудно можеше да има по-прекрасно средство, което да ме разсеи от тежките изпитания по време на военната кампания от прочитането на толкова странен роман. Дълбоко уверен, че ръкописът завинаги е изгубил законния си собственик, без капка колебание го взех със себе си.

След известно време се наложи да напуснем Сарагоса. За съжаление, се оказах далече от главните сили на армията и заедно с отряда си бях заловен в плен от враговете; помислих си, че краят ми е близо. Когато стигнахме там, където ни отведоха, испанците започнаха да си присвояват имуществото ни; помолих ги да ми оставят само една вещ, която за тях не беше никаква ценност – намерената от мен книга. Отначало се запънах, най-сетне се обърнах за мнение към техния капитан, който, след като разгледа книгата, се приближи и ми благодари, че съм запазил

¹ Това е един от най-значителните епизоди в борбата на испанците срещу армията на Наполеон, командвана от маршал Жан Лан (1769–1809), която след продължителна обсада успява да завладее града на 19 февруари 1809 г. Предисловието се появява в парижкото издание на романа от 1814 г., съществуват съмнения дали е излязло изпод перото на Потоцки, но е безспорно, че заглавието на книгата фигурира още във версията от 1804 г. (Всички бележки под линия, освен изрично упоменатите, са на преводача.)

произведение, което за него притежавало огромна стойност, тъй като съдържало историята на един от предците му. Разказах му как тетрадките са попаднали в ръцете ми, той ме отведе в квартирата си и по време на дългия ми престой там се отнасяше към мен много добре. Помолих го да ми преведе ръкописа на френски и записах онова, което ми продиктува.

ПЪРВА ДЕСЕТДНЕВКА

По онова време граф Оливидес² все още не беше довел чуждестранни колонисти в Сиера Морена; тази верига непристъпни планини, отделяща Андалусия от Ла Манча, тогава беше обитавана само от контрабандисти, от бандити и от немного цигани, за които се говореше, че изяждали труповете на убиваните от тях пътешественици; навярно

по този начин можем да си обясним испанската поговорка: „Las gitanas de Sierra-Morena quieren carne de hombres.“³

Нещо повече. Носеха се слухове, че решилите се да пристъпят в тази дива местност пътешественици били преследвани от хиляди ужасии, способни да вледенят от страх дори най-смелите. Дочували се стенеци гласове, които се примесвали с грохота на бурите; подмамвали ги блуждаещи огньовете, а невидими ръце ги тласкали към бездънните пропасти.

Всъщност по продължение на този чудовищен път се мяркали тук-там странноприемници, ала привиденията, по-дьяволити от ханджиите, ги принуждавали да им отстъпят местата си и да се скрият далече-далече, където само нашепванията на съвестта смущавали покоя им; фантоми, които мъжете предпочитали пред ужасните духове. Ханджията от Андухара се кълял в свети Яков Компостелски⁴, че привидно неправдоподобните му разкази са самата истина. В заключение до-

² Пабло Антонио Хосе Оливидес (1725–1803) е испански държавник; бидейки генерал-губернатор на Андалусия от 1767 до 1776 г., заселва Сиера Морена с германски и с швейцарски селяни.

³ Тази поговорка може да се разбира двусмислено: „Циганките от Сиера Морена обичат човешко месо“, но и: „Циганките от Сиера Морена си падат по мъжката плът.“

⁴ Свети Яков Компостелски е един от най-известните светии в Испания, възприеман като покровител на страната. С името му на уста войните загивали в битките с маврите – погребан е в Компостело, популярен център на поклонничество.

бавял, че бойците от Светата Хермандада⁵ винаги отказвали походи из Сиера Морена, а пътешествениците предпочитали пътя през провинция Хаен или през Естрадаура.

Отговорих му, че подобни предпочитания навярно са по вкуса на обикновените странници, ала щом дон Филип V⁶ ме е удостоил със званието капитан от валонската гвардия, свещеният дълг на честта ми повелява да стигна до Мадрид по най-краткия път, независимо че той е много опасен⁷.

– Млади ми господине – възрази ханджията, – надявам се, ваша милост ще ми позволи да ви обърна внимание, че щом кралят ви е удостоил със званието капитан, преди още годинките да благоволят да окосмят страните ви, би било уместно да докажете благоразумието си, още повече когато демоните се настанят някъде...

Щеше да ми наговори още какви ли не втели-некипели, но аз смущах коня си и спрях едва когато каканиженето на ханджията вече не достигаше до ушите ми. Тогава се обърнах и видях отдалече как продължава да ми сочи пътя към Естрадаура. Моят слуга Лопес и мулетарят Москито ме гледаха със състрадание, сякаш споделяха напълно съображенията на ханджията. Престорих се, че не съм ги разбрал и препуснах към поляната с изтравничета, където по-късно се появи колонията, наречена Ла Карлота.

Точно на мястото, където днес е пощенската станция, имаше добре известно на мулетарите убежище, те го наричаха Лос Алкорнокес, което ще рече „Зелените дъбове“, тъй като две красиви дървета надвесваха сенките си над обрамчен с бял мрамор буен извор. Това беше единственото място за водопой и единствената сянка, които можеха да бъдат намерени от Андухара до странноприемницата „Вента Кемада“, голяма и удобна, макар да се намираше в пустинна местност. Всъщност това беше старинен мавритански замък, някога опожарен и възстановен по нареждане на маркиз Кемада, откъдето идваше и названието му. По-късно маркизът го предоставил на някакъв гражданин от Мурсия, който го превърнал в голяма странноприемница. Пътешествениците тръгваха рано сутринта от Андухара, похапваха каквито провизии носеха със себе си в Лос Алкорнокес и отиваха да преспят във „Вента Кемада“. Много често оставаха там през целия следващ ден, за да

⁵ Светата Хермандада (на испански Хермандада ще рече братство) е създаден през 1476 г. боен съюз на градските и селските общности в Кастилия, Астурия, по-късно и в Арагона, поддържащ кралската власт в борбата с бунтуващите се феодали; след обединението на Испания през 1498 г. дейността му е сведена до функциите на селска полиция, подчинена на краля и на инквизицията.

⁶ Филип V е внук на Луи XIV, крал е на Испания от 1700 до 1746 г.

⁷ Валонската гвардия е създадена през 1596 г.; макар Испания да изгубва териториите си във Фландрия, Филип V запазва отряда като елитна част от испанската национална гвардия.

се подготвят за преминаването през планините и да се запасят с нови провизии; такъв беше и планът за моето пътуване.

Но когато се приближихме към зелените дъбове и споменах на Лопес, че е време да закусим, внезапно забелязах, че Москито го няма, а също и натовареното с нашите провизии муле. Лопес отговори, че спътникът ни е изостанал няколко стотин крачки, за да оправи товара на гърба на животното, почакахме го известно време, после продължихме напред, пак спряхме, за да му дадем възможност да ни настигне, започнахме да го викаме, върнахме се да го дирим: напразно. Москито беше изчезнал и беше отнесъл със себе си най-свидните ни надежди, иначе казано – всичката ни храна. Не бях хапнал нито зальк от вечерта, докато Лопес през цялото време по пътя дъвчеше парче сирене от Тобоско, въпреки това не изглеждаше по-весел от мен и си мърмореше под носа, че андухарският ханджия без съмнение е бил прав и явно демоните са отнесли клетия Москито.

Когато пристигнахме в Лос Алкорнокес, видях край извора кошница, покрита с лозови листа; вероятно съдържаше плодове, забравени от някой от преминалите оттук. Бръкнах в нея с любопитство и открих там четири чудесни смокини и портокал. Опитах се да дам две от смокините на Лопес, но той ми благодари и отказа; заяви, че може да почака до вечерта. Изядох всичко сам и след това ми се допи вода от извора. Обаче Лопес ми попречи, заяви, че след плодовете е вредно да се пие вода и ми подаде останалото у него неголямо количество вино от Аликанте. Приех, ала щом виното се озова в стомаха ми, изведнъж сърцето ми се разтупка. Небето и земята се завъртяха пред очите ми и навярно щях да изгубя съзнание, ако Лопес не ми се беше притекъл на помощ. Благодарение на него се съвзех; рече ми, че не бива да се учудвам и че ми е станало лошо от глад и от умора. Всъщност той не само успя да ми възвърне силите, но дори почувствах и необикновена възбуда. Полетата наоколо сякаш се обляха в хиляди ярки цветове; предметите заблестяха като звезди в лятна нощ и усетих как кръвта прииждаше във вените ми, най-вече в слепоочията и в гърлото.

Лопес видя, че дойдох на себе си, и възобнови своите жалби:

– Ех, защо не послушах брат Херонимо от Тринидад, монаха, проповедника, духовника и оракула на нашето семейство; той е шурей на зетя на балдъзата на пастрока на мащехата ми, така че е нашият най-близък роднина и нищо в дома ни не се извършва, без да се посъветваме с него. Аз обаче не се съобразих с него и ето че съм справедливо наказан; правилно ми рече, че офицерите от валонската гвардия до един са еретици – това веднага се познава по русите им коси, по сините им очи и по румените им бузи, докато цветът на лицата на християните е като на Света Богородица от Аточа, изваяна от ръката на свети Лука⁸.

⁸ На 500 метра от гара Аточа в Мадрид се издига базиликата „Нуестра Сеньора де Аточа“, която крие зад стените си безброй легенди за чудотворната фигура от дърво на Света